

**ZAMONAVIY BIOLOGIK TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA
FAN, TA'LIM VA ISHLAB CHIQARISHNING
INTEGRATSIYASI**

**ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА
В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОГО БИОЛОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

TUKSIZ QIZILMIYA (*GLYCYRRHIZA GLABRA* L.) MILLION YILLIK DORIVOR GIYOH

Xurramov O.G', Xo'razov S.J.
Jizzax davlat pedagogika instituti

Qizilmiya so'zi qadimgi fransuz tilida "likori", yunoncha "Rriza" (glyhorrhiza) dan olingan bo'lib, "shirin ildiz" degan ma'noni anglatadi. Xitoy tilida esa "goncao"- "shirin o't" degan ma'noni bildiradi[15].

Tuksiz qizilmiya o'simligi ko'p tomonlama foydali o'simlik bo'lib, uzoq yillar davomida insoniyat hayotida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Ushbu o'simlik haqidagi dastlabki ma'lumotlar milloddan avvalgi 2300-yilda yashagan Xitoy imperatori Shennonga tegishli bo'lib, u "Qizilmiya o'simligi qanchalik yoshi oshib boraversa odamlar umrini uzaytirishda shunchalik ahamiyatga ega bo'ladi" deya ta'kidlaydi. Milloddan avval yashagan Misr firavini Tutanxamon qabridan esa qizilmiya ildizi topilgan. Qizilmiya O'rta yer dengizi va Osiyoning ba'zi mintaqalaridan kelib chiqqan va shirin o'simlik sifatida ham tanilgan. Tarixdan, bu o'simlikning quritilgan ildizi va ildizipoyalari Xitoy, Yunon, Hind va Rimliklar tomonidan dorivor o'simlik sifatida ishlatilgan. 190-yilda Xitoylik o'simlikshunos Zhong Zhing qizilmiya o'simligini o'rgangan. Miloddan avvalgi IV asrdan yunon olimi Teofrast qizilmiyani quruq yo'tal, nafas yo'llari kasalliklari uchun yaxshi deb yozgan. Markaziy Osiyo faylasufi Ibn Sino jigarning yallig'lanish kasalliklarida qizilmiya ildizidan foydalanishni tavsiya qilgan[16,18].

Qizilmiya o'simligi 1753-yilda Karl Linney tomonidan binar nomenklatura bo'yicha nomlagan. O'simliklarning vegetativ va generativ organlari belgilarining hilma-xilligi murakkab barglarining shakli, poyasi va barglarining o'sishi, guldastalardagi gullarning joylashishi va rangi, dukkagining rivojlanishi va shakli, tadqiqotchilarda qiziqish uyg'otdi[17].

Fanda *Glycyrrhiza* L. turkumining 30 ta turi ma'lum. O'rta Osiyo florasida esa 9 ta tur (*Glycyrrhiza glabra*, *Glycyrrhiza aspera*, *Glycyrrhiza uralensis*, *Glycyrrhiza echinata*, *Glycyrrhiza korshinskiyi*, *Glycyrrhiza bucharica*, *Glycyrrhiza gontscharovii*, *Glycyrrhiza triphilla*, *Glycyrrhiza erythrocarpa*) uchraydi. Bulardan O'zbekiston florasida 5 ta tur (*Glycyrrhiza bucharica*, *Glycyrrhiza aspera*, *Glycyrrhiza lexissima*, *Glycyrrhiza uralensis*, *Glycyrrhiza glabra*) tarqalgan[11,12].

Qizilmiya (*Glycyrrhiza* L.)—ko'p yillik, yo'g'on ildizpoyali o'tsimon o'simlik. Uning Tuksiz qizilmiya, oqmiya va achchiqmiya kabi turlari ko'p uchraydi. Xo'jalik nuqtai nazardan Tuksiz qizilmiya (*G. glabra* L.) ahamiyatli. U ko'p yillik, ildizbachkili o'simlik, poyasi tik o'sadi, bo'yi 0.5 m, barglari toq patsimon. Ildizi tuproqqa chuqur (10 m) kiradi. Cho'llardagi qumliklarning chuqurlik joylari, daryo bo'ylari va havzalari, to'qaylarda o'sadi. Yaylov o'simligi sifatida ahamiyatsiz, chunki uni mevalaguncha qo'y, tuya va qoramollar yemaydi, faqat kuzgi, qishki davrda yeydi. Pichan va silos tayyorlaganda ozuqaligi yaxshi

hisoblanadi. Har gektaridan 1–4 t pichan beradi. Pichanni, ayniqsa, shonalash-gullash fazasida tayyorlaganda hamma hayvonlar qoniqarli yeydi[10].

Glycyrrhiza glabra ildizida glitserrizin mavjud bo'lib, u qamish (Phragmites) shakariga nisbatan 60 marta shirindir[4].

Ildizidagi shirin ta'mni beradigan komponent glizirrizik kislotasining kaliy-kalsiy-magniy tuzlari aralashmasi bo'lib, 2-25% oralig'ida o'zgarib turadi[3]. Xalq tabobatida qizilmiya ildizi ekspektoran, analjezik, tonik, yarani davolash, detoksifikatsiya qiluvchi, ich yumshatuvchi, diuretik sifatida ishlatiladi[6].

Qo'llaniladigan dorilar soni bo'yicha u gulli o'simliklar orasida birinchi o'rinda turadi [8].

a

b

Tuksiz qizilmiya ildizining ko'rinishi: a)ichki tuzilishi, b-tashqi ko'rinishi.

Ilmiy tibbiyot buyrak usti korteksiga stimulyatsiya qiluvchi ta'sir bilan bog'liq bo'lgan antispazmodik, yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega bo'lgan qizilmiya ildizlari va rizomlaridan ekstrakti moddalarga asoslangan dorivor preparatlarni tavsiya qiladi. Terini, allergik, urologik va ginekologik kasalliklarni davolash uchun tavsiyalar yaratilgan. Qizilmiyani saraton va OITSni davolashda qo'llash imkoniyati ko'rib chiqilgan [33]. Qizilmiyaning yerustki qismida uglevodlar, shu jumladan polisaxaridlar (6,6% gacha) kabi biologik faol moddalar mavjud, ular orasida pektin moddalari (5,8%), organik kislotalar, shu jumladan askorbin kislotasi (260 mg% gacha), kumarinlar (1,94-2,39%), taninlar (5,5%), flavonoidlar (2,02%), lipidlar (6,26%) [8,9].

Yer usti massasi ozuqaviy ahamiyatga ega (Larin va boshq., 1990). Shuningdek, u bakteritsid, antiviral va protistotsid faolligi bilan dorivor preparatlarni olish uchun manba bo'lib xizmat qiladi [2,7]. Bundan tashqari, qizilmiya ildizi 20 dan ortiq sohalarda qo'llaniladi.

Tuksiz qizilmiyaning generativ davri, gullash fazasi.

Shirinliklar ishlab chiqarishda qizilmiya ekstrakti ko'pikni shakllantirish komponenti sifatida ishlatiladi, bu mahsulotga ochiqlik va yumshoqlikni beradi [1,6]. Moy ekstrakti ham pishirilgan ovqatlar, alkogolli ichimliklar, alkogolsiz ichimliklar, saqich tarkibidagi xushbo'y moddalar va ziravorlar sifatida ishlatiladi [14,13,3]. Qizilmiya ildizi yaxshi tasdiqlangan chorvachilik qo'shimchasidir. Qizilmiya barglari tarkibida bedadan ikki baravar ko'p protein mavjud. Bu ayniqsa, quruq yem-xashak aralashmalarida ishlatilsa - qimmatbaho ozuqa hisoblanadi. Bundan tashqari, asalarilarni boqish uchun ishlatiladi [2,1,5].

O'simlikdagi glitsirizin moddasi zaharlanishni to'xtatuvchi, saraton shishlarini yo'qotuvchi, kasallarda suv-tuz moddalarini yaxshilanishiga, gormon oldini tartibga soladi.

Ildizlari an'anaviy tibbiyotda qizilmiya ildizlari allergiyani davolashda (Hikino, 1985), mikroblarga qarshi, yaraga qarshi (Vang va Xan 2008), oshqozon yarasi (Dyuke va boshqalar 2002), revmatizm, osteoartrit va artritni yengillashtirishda, kam qonlikda qonda qandni meyorlashtirishda, addison kasalligida ishlatiladi (Brenli 1992). Bundan tashqari tinchlantiruvchi, ichni yumshatuvchi hamdir (Dyuke va boshqalar 2002). Nafas olish, oshqozon-ichak, yurak-qontomir, ko'z va teri kasalliklarida qo'llaniladi (Zhang 2009). Ildiz ekstrakti yengil esterogen ta'sirni keltirib chiqaradi va ba'zi kishilar uchun foydali bo'lishi isbotlangan (Rajesh va boshqalar, 2000). Hozirgi tendentsiyada bir nechta tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra qizilmiya xotira kuchaytiruvchilik xususiyatlarini namoyish etuvchi o'simliklardan biridir (Rathee va boshqalar, 2008, Sayre va boshqalar, 1997).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adel M, Alousi LA, Salem HA, (2005). "Qizilmiya: yallig'lanishga qarshi va yaraga qarshi dori". *AAPS Pharm. Ilmiy. Texnika* 6: 74-82
2. Armanini, Decio va boshqalar. "Qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra*)." *Parhez ovqatlanish ensiklopediyasi. Marcel Dekker Inc.: Nyu-York* (2005): 391-392-bet.
3. Asl, M.N. va Xusseyinzoda, H. 2008. "Glycyrrhiza sp. Farmakologik ta'sirining sharhi. va uning bioaktiv birikmalari". *Fitoterapiya bo'yicha tadqiqotlar* 22, 709-724
4. B.J.Zadeh, Z.M.Kor "Qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra* Linn) qimmatbaho dorivor o'simlik" *Hindiston-2013*. 1281-1288-bet.
5. Dyuke JA, Ducellier J., Duke AN va Bogensexutz MJ 2002. "Dorivor o'simliklarning qo'llanmasi". SRC Press, Nyu-York, 2, 461.
6. Gupta VK, Fotima A, Faridi U, Negi AS, Shankar K, Kumar JK, Rahuja N,
7. Luqman S, Sisodia BS, Saikia D, Darokar MP, Khanuja SP., "Antimikrobiyal *Glycyrrhiza glabra* Linn ildizlarining potentsiali". *Etnofarmakologiya jurnali*, 2008 yil: 116920: 377-80.
8. N.Viladimirovna. "Tuman yarimoroli florasida shirinmiya o'simligi sinopopuliyatsiyasi" *Avtoreferat Rossiya* 2007-yil.